

مضامین تغییر و تحول انسانی در عالم خلقت با تأکید بر مفاهیم عارفانه زیارت جامعه کبیره و
مخزن الاسرار

عبدالله دن ۱، مریم علیمرادی ۲، زهرا بابا پور ۳

Sh.dan1736@yahoo.com - ۱

b12alimoradi@yahoo.com - ۲

babapour.z@gmail.com - ۳

خلاصه:

امتیازاتی را که خدای سبحان نصیب حضرات معصومین کرده مقبولیت شخصیت و جایگاه گرانقدر ایشان در نزد باری تعالی، بر هیچ کس پوشیده نیست. در این مقاله که به شیوه گردآوری طراحی شده، بر آنیم که تغییر و دگرگونی را در سنت الهی و قواعد و قوانین و خصوصیات و نشانه‌های تربیتی برخاسته از آن بیان کنیم.

«جلوه گاه رخ او دیده من تنها نیست
ماه و خورشید همین آینه می گردانند»

قطعا یکی از این دعا‌های ارزشمند زیارت جامعه کبیره است که سطر به سطر آن بیانگر قله ایمان و اوج انسانیت و کمال وجودی انسان‌هایی است که هر کدام همانند خورشیدی فروزان، روشنگر راه انسان‌ها و به خصوص مسلمانان هستند. در این مقاله ما برآنیم تا گوشه‌ایی از ارزشهای والای شخصیتی و کرامات ائمه را از لابه لای سطور زیارت گرانقدر جامعه کبیره به نظاره بنشینیم و از اشعار عرفانی شاعر گران سنگ «نظامی گنجوی» در مثنوی مخزن الاسرار جهت توصیف این بزرگ منشی‌ها شاهد مثال بیاوریم و با گردآوری امثال و شواهدی متقن زمینه‌ای برای تحقیق و تفحص بیشتر در این زیارت نورانی و مقایسه با سایر آثار ادبی باشد.

کلمات کلیدی: سنت الهی، دعا، زیارت جامعه، مخزن الاسرار

مقدمه:

مفهوم لغوی تغییر :

انتقال از حالتی به حالت دیگر و از صفتی به صفتی دیگر را چه جنبه مثبت یا منفی داشته باشد تغییر می‌گویند. تغییر انتقال و تحول شی از حالتی به حالت دیگر خارج از حالت اولیه است:

«کو لمن الملک زند جز خدای
کیست درین دستگه دیرپای
ما همه فانی و بقا بس تو را
ملک تعالی و تقدس تو را
آن چه تغیر نپذیرد تویی
آن چه نمرده ست و نمیرد تویی»

(نظامی : ۴)

تفاوت مضامین تغییر و تغیر :

منظور از مضامین تربیتی در آغاز بررسی افکار و اندیشه‌هایی است که به طور مستقیم یا غیر مستقیم در کتب فقهی ، ادبی ، تاریخی ، و دینی وجود داشت و به مضامین تربیتی اشاره داشتند. اقوال ، افعال و سیرت پیامبر (ص) قبل و بعد از بعثت می‌تواند الگویی روشن برای تغییر و تحول در رفتار باشد.

بین تغییر و تغیر تفاوت عمده وجود دارد . تغییر در اجسام حاصل می‌شود که غیر ارادی است و به دست انسان صورت نمی‌پذیرد و نمی‌توان این سنت و آیین را تغییر داد ؛ بنابر این آن‌ها هیچ مسوولیتی در این قبیل نخواهند داشت. اما تغییر نتیجه اراده و تحرک و خواست انسان هاست که برای دست‌یابی به اهداف و تکامل صورت می‌پذیرد..

اهداف تغییر و تحول در سنت الهی :

سنت تغییر در اصل بر پایه تحول و انتقال از موضوع و مراتبی است که از حالت سکون و ایستایی خود خارج و به حالت سعادت و تکامل برسد . قطعا هر تغییر و دگرگونی در آغاز با نیروی بدنی (دست ، زبان و...) و در پایان با کمک قلب ایجاد خواهد شد. در مسیر تغییر ابتدا خالق هستی سپس فرستادگان حق ، شخصیت‌های الهی ، انسان‌های گرانقدر ، موسسات تربیتی نظیر مدرسه ، خانواده ، مسجد و وسایل ارتباط جمعی و نقش فعالی خواهند داشت

نیم‌نگاهی به جوامع مختلف ما را به این درک خواهد رساند که مدام تغییرات آن‌ها را در بر گرفته و اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ... به یک شکل باقی نخواهد ماند. گاهی تقدم و پیشرفت و گاهی رکود و واپس‌گرایی دامن جوامع را می‌گیرد؛ گاهی با آسایش و راحتی همراهیم و گاهی با سختی و مشقت.

فریود معتقد است تغییر در هر جامعه‌ای همه پدیده‌های اطراف ما از جمله کوچکترین موجودات نظیر الکترون گرفته تا انسان یا حتی هر آمیب و گونه و سلولی را از هر جامعه و خانواده‌ای در بر می‌گیرد:

«بود و نبود آنچه بلندست و پست

باشد و این نیز نباشد که هست

هرچه جز او هست، بقاییش نیست

اوست مقدس که فنایش نیست»

(نظامی: ۱۹).

اجسام موجود در حیات ما هر روز در حال تغییر اند و در گونه‌های ظاهری آن‌ها این تحول دیده می‌شود به گونه‌ای که برخی از آن‌ها محتاج میلیون‌ها سال هستند تا این تغییرات در آن‌ها شناخته شوند. یکی از اهداف بزرگ این تغییر آمادگی انسان جهت ایجاد آرامش روحی و ثبات عقیده است که پس از دوره یا لحظات بحرانی در انسان پدید می‌آید که مطابق سنت الهی و تخلف ناپذیر اوست؛ همان گونه که شخصیت ائمه، رفتار و رهنمود ایشان نور گستر تاریکی‌ها خواهد بود:

«وَشَهِدَاءَ عَلَىٰ خَلْقِهِ، وَأَعْلَامًا لِعِبَادِهِ، وَمَنَارًا فِي بِلَادِهِ، وَأَدِلَّةً عَلَىٰ صِرَاطِهِ، عَصَمَكُمُ اللَّهُ مِنَ الزَّلَلِ، وَأَمَنَكُم مِّنَ الْفِتَنِ، وَطَهَّرَكُم مِّنَ الدَّنَسِ، وَأَذْهَبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ وَطَهَّرَكُم تَطْهِيرًا؛»

(زیارت جامعه: فرازششم)

تغییر و تحول مطلبی اساسی و شرط بقای جامعه و ایجاد تغییر است. این تحقیق شیوه توصیفی و تحلیلی و نتایج آینده آن را نشان می‌دهد. ایجاد تغییر در جوامع امکانات متعدد فردی و اجتماعی می‌طلبد که عقل و روح را مطابق با این تغییر و نیت انجام آن که اولین قدم در راه دگرگونی است، تغییر دهیم.

هر عمل تحول‌آفرینی نیازمند تغییر تربیتی، شیوه‌ها، مضامین و خصوصیت این تحول است که به نظر اساسی‌ترین مرحله تغییر است. مفهوم تربیتی و نقش اصلاحی جامعه مهم‌ترین هدف از این تغییر است که

مبانی تربیتی اسلام که پیامبر (ص) آن را برای هر زمان و مکانی مناسب می‌دانست نتایج این تغییر و تحول درونی و برونی چیزی نیست جز روشندلی و بصیرت:

«دید محمد نه به چشمی دگر
بلکه بدین چشم سر آن چشم سر
خورده شرابی که حق آمیخته
جرعه آن در دل ما ریخته
لطف ازل با نفسش هم نشین
رحمت حق نازکش او نازنین
لب به شکر خنده بیاراسته
امت خود را زخدا خواسته

(نظامی: ۲۸)

همان گونه که در زیارت جامعه ائمه اطهار سرچشمه این تغییر درونی نتیجه اش محاسن اخلاقی نظیر

احسان، صدق، مهربانی و بردباری و ... است:

«أُصْدِقَ وَعَدَمْتُ، كَلَامَكُمْ نُورٌ، وَأَمْرُكُمْ رُشْدٌ، وَوَصِيَّتُكُمْ التَّقْوَى، وَفِعْلُكُمْ الْخَيْرُ، وَعَادَتُكُمْ الْإِحْسَانُ وَسَجِيَّتُكُمْ الْكِرَمُ،
وَسَائِنُكُمْ الْحَقُّ وَالصَّدَقُ وَالرَّفْقُ، وَقَوْلُكُمْ حُكْمٌ وَحَتْمٌ، وَرَأْيُكُمْ عِلْمٌ وَحِلْمٌ وَحَزْمٌ، إِنَّ ذِكْرَ الْخَيْرِ كُنْتُمْ أَوْلَهُ وَأَصْلَهُ وَقَرَعَهُ
وَمَعْدِنَهُ وَمَأْوَاهُ وَمُنْتَهَاهُ» (زیارت جامعه : فراز ۲۱)

سنت تغییر در قرآن کریم :

باید اشاره کرد که کلمه سنت و تغییر در قرآن در دو سوره ذکر شده است:

الف- ذلک بأنّ الله لم یک مغیراً أنعمها علی قوم حتی یغیروا ما بأنفسهم و أنّ الله سمیع علیم ...»

(انفال / ۵۳)

در تفسیر این آیه آمده است که « خداوند با لطف و رحمت خویش نعماتش را بر قوم و ملتی عرضه می دارد

پس اگر آن قوم با رفتار زشت و نامتناسب خویش و انجام گناه ،شکر نعمات را به تأخیر اندازند ،خداوند این نعمات را با عذاب
خویش از آنان باز پس می گیرد:

همانند نعمت پیامبر الهی (ص) که بر قریش نازل گردید اما قدرشناس نبودند و خداوند آن وجود مبارک را از ایشان بازگرفت و
وجود مبارک انصار را به داشتن او متمایز ساخت.

« إنّ الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بأنفسهم ..» (رعد / ۱۱)

این حقیقت آشکار شعاری است که خداوند پیش پای طرفداران اصلاح و تغییر خواهد گذاشت. و اساس هرگونه تغییر و تفکر
است. در این حالت است که هر ملتی طعم تغییر را خواهد چشید و هرکلام و گفتاری از او سرچشمه تحول خواهد بود. البته باید به

این شعار مهم تاکید داشت که نباید ارتباط تنگاتنگ خود را با گذشته مسلمانان و احیای سنت های الهام بخش فراموش کرد و در این میان محبت و دوستی خالصانه اهل بیت که مظهر توحید و جلوه گر رحمت الهی هستند، از جایگاه ویژه ای برخوردار است:

«السَّلَامُ عَلَى أَيْمَةِ الْهُدَى، وَمَصَابِيحِ الدُّجَى، وَأَعْلَامِ التَّقَى، وَذَوَى النَّهْيِ وَأَوْلَى الْحِجَى، وَكَهْفِ الْوَرَى، وَوَرَثَةِ الْأَنْبِيَاءِ، وَالْمَثَلِ الْأَعْلَى، وَالِدَعْوَةِ الْحُسْنَى.» (زیارت جامعه : فراز ۲)

همانگونه که ما باید بت های درونی و بیرونی امروزین را کنار نهاده و شیوه تغییر و دگرگونی را از درون خود شروع کنیم و ارتباط خود را با راهنمایان دینی که همانند ریسمان محکمی هستند مستحکم سازیم. این ارتباط نه تنها باید با یک گروه و مذهب یا فرقه خاص باشد بلکه باید در بین تک تک افراد جامعه اسلامی هویدا گردد. منظور از کلمه «قوم» جماعت اسلامی است که به طور عام منظور کل ملت است و به معنای شخص خاص یا زن و مرد تنها نیست بلکه کلیه افراد از زنان و مردان را شامل می شود؛ چراکه تغییر و تحول صرفا بعد فردی ندارد بلکه مسوولیت افراد مختلف در قبال یکدیگر میزان همدلی و تفاهم را نمودار می سازد.

به هر حال با عنایت به آیه شریفه سوره رعد دو نمونه تغییر در آیه فوق دیده می شود:

الف- ابتدا تغییری است که افراد خود به دست خود ایجاد می کنند:

« ای شهان کشتیم ما خصم برون
مانند خصمی زو بتر در اندرون
کشتن این کار عقل و هوش نیست
شیر باطن سخره خرگوش نیست »

(مثنوی ۱۷۳۴-۱۷۳۴)

ب - تغییری است که خداوند متعال در وجود جوامع ایجاد می کند. بنابراین قبل از تغییر الهی باید خود افراد زمینه تغییر درونی را ایجاد کنند:

بنابر این در صورت عدم تغییر در حیات و آینده انسان ممکن است تغییر الهی از نعمات به سوی عذاب و نعمت باشد. همان گونه که خداوند می فرماید:

« و ضرب الله مثلا قریه کانت آمنه مطمئنه یأتیها رزقها رغدا من کل مکان فکفرت بأنعم الله فأذقها

الله لبأس الجوع و الخوف بما كانوا یصنعون...» (النحل / ۱۱۲)

نمونه هایی تغییر و تحول الهی در قرآن کریم:

همانگونه که از پیامبر نقل گردیده که در حدیثی از تغییر و تحول درونی انسان ها خبر می دهد:

« من رأى منكم منكرا فليغيره بيده فإن لم يستطع فبلسانه فإن لم يستطع فبقلبه و ذلك أضعف الإيمان. » (نهج الفصاحه / ۳۰۱۰)

در حدیث فوق تأکید شده است که تغییر از فساد و منکر باید با جدیت و به کمک دست ، زبان ، قلب و حتی درون به اصلاح و شایستگی امت مسلمان منجر شود. در حدیثی از پیامبر (ص) نقل شده است:

« ما من نبی بعثه الله فی أمّه قبلی إلا کان له من أمته حواریون و اصحاب يأخذون بسنته و یقتدون بأمره ثم إنها تخلف من بعدهم خلوف یقولون ما لا یعقلون و یفعلون ما لا یومرون فمن جاهدهم بیده فهو مومن و من جاهدهم بلسانه فهو مومن و من جاهدهم بقلبه فهو مومن و لیس وراء ذلك. » (صحیح مسلم: ۵۰)

یا در حدیثی دیگر از نبی اکرم (ص) نقل شده است: « إن الله عزّ و جلّ لا یعذب العامه بعمل الخاصه حتی یروا المنکر بین ظهرانیهم و هم قادرون علی أن ینکروه فلا ینکرونه فإذا فعلوا ذلك عدّب الله الخاصه و العامه. »

(الدر المنثور: ۳ / ۱۲۷)

در این احادیث ارزشمند بر این نکته اشاره شده که تغییر و تحول جامعه اسلامی به سوی پیشرفت و تکامل

دستور الهی است که مخاطب آن هر مسلمان با هر گرایشی است. همانگونه که خداوند در نکوهش بنی اسرائیل می فرماید:

« كانوا لا یتناهون عن منکر فعلوه لبئس ما كانوا یفعلون. » (مائده / ۷۹)

انواع تغییر و تحول:

تغییر و تحول مد نظر الهی را می توان از لحاظ کیفیت به دو دسته تقسیم کرد:

تغییر ایجابی و تغییر سلبی :

الف - تغییر ایجابی :

تغییر مورد نظر جامعه اسلامی که اساس آن بر اصلاح و تربیت صحیح فردی و اجتماعی است. خداوند می فرماید:

« للفقراء المهاجرین الذین أخرجوا من ديارهم و أموالهم یبتغون فضلا من الله و رضوانا و ینصرون الله و رسوله اولئک هم الصادقون. » (حشر / ۸)

اصلاح زمین در آیه فوق به معنای اطاعت الهی و پیروی دین حق است و تباهی دین در عدم پیروی از شریعت

الهی است. در داستان حضرت شعیب (ع) نیز آمده است که او وظیفه ای جز اصلاح دین نداشت:

« إن أريد إلّا الإصلاح ما أستطعت و ما نوفيقى إلّا بالله. » (هود: ۸۸)

و این تغییر همان گونه که در حیات پیا میران آمده است جز با استقامت و ثبات عقیده ایجاد نخواهد شد:

« فاستقم كما أمرت و من تاب معك و لا تطغوا إنّه بما تعملون بصير. » (همان / ۱۱۲)

به هر حال باید از جهل و دین‌گریزی و اشتغال به نفس به توجه الهی، کسب دانش و التزام به شریعت روی آورد.

همانگونه که نظامی معتقد است خلاف آمد عادت می‌تواند انسان را به سعادت و نیک سرانجامی رهنمون شود:

« هر چه خلاف آمد عادت بود	قافلّه سالار سعادت بود
سر زهوا تافتن از سروری است	ترک هوا قوت پیغمبری است
گر نفسی نفس به فرمان توست	کفش بیاور که بهشت آن توست

(نظامی: ۶۷)

خداوند می‌فرماید:

«...والَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يَحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَ لَ يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ يُوَثِّرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ. » (حشر/۹)

همان گونه که در زیارت جامعه نقل گردیده ائمه الهی حافظان و ترجمان علم حق و اسوه جویندگان دانش هستند:

«...و حفظه لسره و خزنه لعلمه و مستودعا لحکمته و تراجما لوحیه و آرکانا لتوحیده و شهداء علی خلقه و أعلما لعباده
...» (زیارت جامعه / فراز ۵)

ب- تغییر سلبی:

تغییر منفی به عنوان تباهکاری در جامعه و انحراف افراد از مسیر هدایت الهی است. گاهی این انحراف فردی است: «وَأْتَلِ عَلَيْهِمْ
نَبَأَ الَّذِي ءَاتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ.»

(اعراف / ۱۷۵)

در بیان این انحرافات خداوند در توصیف مشرکان و عاقبت مرگبار آنان می‌فرماید:

«ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

كدأب ء آل فرعون و الذین من قبلهم كذبوا بآیات ربهم فأهلكناهم بذنوبهم وأغرقنا آل فرعون و كل كانوا ظالمین . (انفال / ۵۴-۵۳)

این امر سبب دوری از صفات ارزشمند انسانی و بازگشت به جاهلیت و و یا تغییر به سوی رذایل اخلاقی است.

کما اینکه در زیارت شریف جامعه آمده است:

« وَهَلَكَ مَنْ عَادَاكُمْ، وَخَابَ مَنْ جَحَدَكُمْ، وَضَلَّ مَنْ فَارَقَكُمْ، ...مَنْ اتَّبَعَكُمْ فَالْجَنَّةُ مَأْوَاهُ، وَمَنْ خَالَفَكُمْ فَالنَّارُ مَثْوَاهُ، وَمَنْ جَحَدَكُمْ كَافِرٌ، وَمَنْ حَارَبَكُمْ مُشْرِكٌ، وَمَنْ رَدَّ عَلَيْكُمْ فِي أَسْفَلِ دَرَكٍ مِنَ الْجَحِيمِ.»

مراتب تغییر:

در بیان تغییر ایجابی مراتبی وجود دارد. در احادیث پیامبر (ص) آمده است که ایشان فرموده اند:

« من رأى منكم منكرا فليغيره بيده فإن لم يستطع فبقلبه و ذلك من أضعف الأيمان .»

(نهج الفصاحه / ۳۰۱۰)

الف - تغییر زبانی :

زبان وسیله تعریف ، تعلیم ، نصیحت پذیری ، دعوت و بیان احکام و شیوه جلوگیری از زشتی ها و وسیله ای برای ابراز ترس و وحشت از عذاب اخروی است .تغییر در شیوه زبانی با ارائه پند و اندرز و موعظه و تذکر تا دلسوزی و مهربانی همراه است به گونه ای که مخاطب را می توان با کمک همین مقوله زبانی به راه راست هدایت نمود و از مصیبت و رنج الهی در آخرت بیم داد:

« أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَدَلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ.» (نحل / ۱۲۵)

همانگونه که ما پیروان ائمه گرانقدر به برکت وجودی و شأن و منزلت آن اقرار می کنیم و صفات ایشان را که همچون چشمه زلال هر قلب زنگار گرفته ای را پاک و منزّه می سازد بازگو می کنیم:

«...مَقْرَرٌ بِفَضْلِكُمْ، مُحْتَمِلٌ لِعِلْمِكُمْ، مُحْتَجِبٌ بِذِمَّتِكُمْ، مُعْتَرِفٌ بِكُمْ، مُؤْمِنٌ بِإِيَابِكُمْ...»

(زیارت جامعه : فراز /....)

ب - تغییر قلبی :

هرچند به نظر می رسد این مرتبه در مراحل پایین تر از مرتبه زبانی است اما کظم غیظ ، تقیه و پرهیز از هلاکت ،مسلمانان و پیروان سایر ائمه را بر آن داشت که هرچند به دست و زبان قادر به تغییر وضع موجود نیستند ، با قلب و اظهار کراهت و یا فاصله گیری از جمع مشرکان نارضایتی خود را از وضع موجود اظهار دارند:

« قد كانت لكم اسوة حسنة في ابرهيم والذين معه اذ قالوا لقومهم انا براءوا منكم ومما تعبدون من دون الله كفرنا بكم و
..بدا بيننا وبينكم العداوة والبغضاء ابدًا حتى تؤمنوا بالله وحده» (ممتحنه / ۴)

و یا :

« فَأَتَقَوَّاللَّهَ مَا أَسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفَقُوا خَيْرًا لَأَنْفُسِكُمْ وَ مَنْ يَوْقِ شَحَّ نَفْسِهِ فَأَوْلَىٰكَ هُمُ الْمَفْلُحُونَ»

(تغابن / ۱۶)

بنابر آیات فوق قلب انسان و اراده درونی بر انجام وظایف الهی علی رغم قدرت بر ایستادگی و مقاومت باید قطعاً با عشق و شور حقیقی همراه باشد و صرفاً حب و بغض ظتهری نداشته باشد کما اینکه مخالفت با تغییر از طریق مبارزه با دشمن باید به اراده رهبری و علمای جامعه باشد؛ همانگونه که مخالفت با شیوه تغییر زبانی مختص علما و مخالفت با شیوه درونی و قلبی مختص رهبران و مراجع تقلید و هم چنین دانشمندان و تشخیص خود افراد است. ما مسلمانان نیز همان گونه که در گذشته پیامبران قلوب خویش را به نور الهی زنده نگه می داشتند نور هدایت را از پرتو وجود درخشان ائمه بزرگوار حاصل می کنیم:

«...وَقَلْبِي لَكُمْ مُسَلِّمٌ، وَرَأْيِي لَكُمْ مَتَّبِعٌ، وَنُصْرَتِي لَكُمْ مُعَدَّةٌ حَتَّىٰ يُخَيِّبَ اللَّهُ تَعَالَىٰ دِينَهُ بِكُمْ.»

«زیارت جامعه : فراز ۴۱»

اهداف تغییر و موانع آن :

الف- ایجاد جامعه عبادتکار:

در زیارت جامعه هدف دعوت الهی ایجاد رضایت در جامعه، تأمین محبت الهی، یگانگی و امر به معروف و نهی از منکر است:

«السَّلَامُ عَلَى الدُّعَاءِ إِلَى اللَّهِ، وَالْأَدْلَاءِ عَلَى مَرْضَاءِ اللَّهِ، وَالْمُسْتَقْرِّينَ فِي أَمْرِ اللَّهِ، وَالنَّائِمِينَ فِي مَحَبَّةِ اللَّهِ، وَالْمُخْلِصِينَ فِي تَوْحِيدِ اللَّهِ، وَالْمُظْهِرِينَ لِأَمْرِ اللَّهِ وَنَهْيِهِ ...» (زیارت جامعه : فراز ۳)

هدف ایجاد تغییر در جامعه اولیه انسان تقویت روحیه برابری بین انسان ها و ایجاد رابطه عمیق بین مخلوق و خالق هستی است . آیاتی از قرآن که توجه ویژه ای به عبادت الهی دارند فراوانند:

« وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا » (النساء / ۳۵)

یا در جای دیگری می فرماید:

« فلا تجعلوا لله أندادا و انتم تعلمون .» (البقره / ۲۲)

یا :

«والذین کذبوا بآیتنا یمسّمهم العذاب بما كانوا یفسقون.» (أنعام / ۱۶۳)

بنای جامعه الهی و تغییر حقیقی تنها با تقوی و انجام اعمال پسندیده نظیر نماز که پدیدارکننده انرژی مضاعف ایمانی است، در درون اشخاص ایجاد خواهد شد. چرا که با برپایی نماز حقیقی هرگونه منکرات و خطاها از بین خواهد رفت:

«أن الصلاة تنهی عن الفحشاء والمنکر.» (العنکبوت / ۴۵)

بر این اساس امانتداری و پرداخت زکات و صدقه موجب تزکیه مال و پاکی نفس و سعادت خواهد شد. عدم عیب جویی از دیگران و توجه به اصلاح نفس قبل از اصلاح دیگران لازم است همانگونه که نظامی به زیبایی این موضوع را بیان کرده است:

«چشم فرو بسته ای از عیب خویش	عیب کسان را شده آینه بیش
عیب نویسی مکن آینه وار	تا نشوی از نفسی عیب دار
یا به در افکن هنر از جیب خویش	یا بشکن آینه عیب خویش
دیده زعیب دگران کن فراز	صورت خود بین و درو عیب ساز
در همه چیزی هنر و عیب هست	عیب مبینن تا هنر آید به دست»

(همان: ۷۸)

مطابق با متن زیارت جامعه ائمه، هادیان طریق راستی صاحبان امر ما هستند که عبادات آنان سرلوحه عبادت و افکار ماست:
«وَجَعَلَنِي مِنْ خِيَارِ مَوَالِيكُمْ التَّابِعِينَ لِمَا دَعَوْتُمْ إِلَيْهِ، وَجَعَلَنِي مِمَّنْ يَفْتَنُ أَثَارَكُمْ، وَيَسْلُكُ سَبِيلَكُمْ، وَيَهْتَدِي بِهَدَاكُمْ، وَيُخْشِرُ فِي زُمْرَتِكُمْ» (زیارت جامعه: فراز ۱۴)

ب- جامعه نیک اندیش وبا فضیلت:

انجام اموری همانند جلوگیری از سرقت، زنا و منع انتشار زشتی‌ها و پیروی از حیا و قناعت و امانتداری و یا برنامه‌هایی که در آن اخلاق و تربیت اسلامی را گسترش می‌دهند، باعث ایجاد جامعه برتر و تغییر رفتار و حتی اندیشه و غرایز انسان‌های مسلمانان خواهد شد:

«قل تعالوا أتل ما حرم ربكم عليكم ألا تشرکوا به شیئا وبالوالدین إحسانا ولا تقتلوا أولادکم من إملاق نحن نرزقکم و إياهم ولا تقرّبوا الفواحش ما ظهر منها وما بطن ولا تقتلوا النفس الّتی حرم الله إلا بالحق.» (انعام / ۵۱)

به هر حال در اسلام تنها عبادت و راز و نیاز نیست که مانع گناهان و خلافات خواهد شد:

«فإذا قضیت الصلوة فانتشروا فی الأرض و أبتغوا من فضل الله...» (جمعه / ۱۰)

بلکه در ادامه عبادات باید به ادامه زندگی و کسب روزی حلال دعوت می فرماید هیچگاه عبادات مانع انجام امور روزانه نخواهد شد؛ بلکه این کسب حلال است که رزق و روزی را فراهم می آورد:

« يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ. » (مومنون / ۵۱)

در زیارت جامعه هم ائمه هدایتگر با صفات متعدد نمایندگان واقعی حق در ایجاد تغییر و اصلاح در جامعه هستند:

« وَأَشْهَدُ أَنَّكُمْ الْأَيْمَةَ الرَّاشِدُونَ الْمَهْدِيُّونَ الْمَعْصُومُونَ الْمُكْرَمُونَ الْمُقَرَّبُونَ الْمُتَّقُونَ الصَّادِقُونَ الْمُصْطَفُونَ، الْمُطِيعُونَ لِلَّهِ، الْقَوَامُونَ بِأَمْرِهِ، الْعَامِلُونَ بِإِرَادَتِهِ، الْفَائِزُونَ بِكَرَامَتِهِ »
(زیارت جامعه : فراز ۴)

به هر حال کار و تلاش حق طبیعی افراد است . در اسلام هیچ کس نمی تواند مانع کسب و کار حلال اشخاص شود ؛ چراکه جلوگیری از این حق باعث به خطر افتادن زندگی انسان خواهد شد. از جنبه روان شناسی کسب و کار مانع از مشکلات روحی و روانی خواهد شد که نتایج وخیمی چون افسردگی و آزدگی نخواهد داشت و اعتماد نفس انسان را بالا خواهد برد و باعث شور و شغف خواهد شد.

پ- ایجاد جامعه دانشمند:

اسلام به علم و دانش اهمیت خاصی قائل است. در خلال بیان قرآن مجید و احادیث نبوی این اهمیت به مراتب بیان شده است:

« يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ... » (مجادله/۱۱)

پیامبر (ص) بنا بر همین وظیفه الهی در کسب دانش تمرکز داشت، به گونه ای که درجه و مقام دانشمندان بر عابدان ترجیح داده شده است و کسب علم فریضه ای الهی است . اما باید دانست که این علم را باید خالصانه و بی ریا در خدمت جامعه ، منافع مردم و خداوند قرار دهد. همانند ائمه که کمال و بزرگی نفس و خلوص و پاکی بندگان حق از برکت بشارت و رهنمودهای عالمانه ایشان هستیم :

« يَا بَيْتُ آدَمَ وَآمِّي وَنَفْسِي، بِمُؤَالَاتِكُمْ عَلَّمَنَا اللَّهُ مَعَالِمَ دِينِنَا، وَأَصْلَحَ مَا كَانَ فَسَدًا مِنْ دُنْيَانَا »

(زیارت جامعه : فراز ۱۷)

موانع ایجاد تغییر در جامعه اسلامی :

الف- عقب ماندگی و پیروی محض از گذشته:

گاهی تغییر و تحول فکری جوامع مانع از قدرت نمایی برخی از حاکمان و یا افراد خاصی خواهد شد که با جهل بر مردم حکومت می کنند ، به این دلیل افراد در برابر تغییر ایستادگی می کنند و مانع از هر نوع تفکری خواهند شد. سطحی نگری و عدم توجه به

ابعاد مختلف فرهنگ، سیاست، اقتصاد و دیگر ابعاد جامعه می‌تواند نتیجه غفلت و نادانی مردم باشد. بر همین اساس کافران مطابق آیات قرآن در زمان جاهلیت در برابر تغییر دین و شریعت مردم به مبارزه برمی‌خاستند:

«وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا»

(فرقان/۴)

یا در آیه زیر:

«وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُتَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا» (همان/۳۲)

کفار به غیر از خشونت و جنگ، با رویکردهای فرهنگی نیز با نفوذ قرآن مبارزه می‌کردند. قرآن به برخی از توطئه‌های کافران و مشرکان در برابر نفوذ قرآن، اشاره کرده است:

- نهی از گوش دادن به قرآن

- ایمان آوردن ظاهری و سپس کفر ورزیدن؛

- استهزا (ریشخند) کردن

- موضعگیری جاهلانه در برابر قرآن، مانند: چرا قرآن، یک جا بر او فرستاده نشد؟

- چرا گنجی بر او فرستاده نشد، یا فرشته‌ای بر او نیامد؟

- چرا قرآن، بر بزرگان ما نازل نشد؟

- آنچه پدران خود را بر آن یافتیم، ما را بس است.

- قرآنی جز این بیاور یا آن را تغییر بده.

قطعا در هر دوره‌ای افراد معتقدند که تفکرات آنها برتر و بهترین تفکرات است در حالی که با گذر زمان بی‌اعتباری آن‌ها در برابر عدم تغییرات جدید نمایان خواهد شد همانگونه که ما در برابر ائمه عهد می‌بندیم که با مخالفان آنان مخالف و با دوستانشان دوست باشیم:

«أَشْهَدُ اللَّهَ وَأَشْهَدُكُمْ أَنِّي مُؤْمِنٌ بِكُمْ وَبِمَا آمَنْتُمْ بِهِ، كَافِرٌ بَعْدُكُمْ وَبِمَا كَفَرْتُمْ بِهِ، مُسْتَبْصِرٌ بِشَأْنِكُمْ وَبِضَلَالَةِ مَنْ خَالَفَكُمْ، ... سَلِمَ لِمَنْ سَأَلَكُمْ، وَحَرَبٌ لِمَنْ حَارَبَكُمْ» (زیارت جامعه: فراز ۱۲)

ب- عدم وجود زمان کافی:

گاهی عدم وجود زمان کافی است که مانع تغییر در جوامع می شود. بنابراین باید در زمان کافی این تغییر صورت پذیرد. در این زمینه باید اذعان کرد که ائمه از پیشروان و سابقین در قول و فعل الهی و انجام دستورات او بودند:

«فَبَلِّغْ لِلَّهِ بِكُمْ أَشْرَفَ مَحَلِّ الْمُكْرَمِينَ، وَأَعْلَى مَنَازِلِ الْمُقْرَبِينَ، وَأَرْفَعَ دَرَجَاتِ الْمُرْسَلِينَ، حَيْثُ لَا يُلْحَقُهُ لَاحِقٌ، وَلَا يَفُوقُهُ فَائِقٌ، وَلَا يَسْبِقُهُ سَابِقٌ، وَلَا يَطْمَعُ فِي إِدْرَاكِهِ طَامِعٌ...» (همان، فراز: ۱۱)

پ- نبود همت و تلاش کافی:

گاهی عدم وجود تلاش کافی مانع راحتی و آسایش خواهد شد.

در حالی که ائمه اطهار در احادیث و سخنان گهر بار خویش و به خصوص در زیارت جامعه ما را دعوت به کوشش و مجاهدت الهی می نمایند:

« و جاهدتم فی الله حق جهاده حتی أعلنتم دعوته و بینتم فرائضه و أقمتم حدوده و نشرتم شرائع أحكامه... » (همان، فراز: ۶)

نتایج سنت تغییر

الف- آرامش روحی و اطمینان قلبی :

از عوامل ایجاد تغییر پدید آمدن آرامش قلبی است که ناشی از لطف پروردگار است؛ چراکه انسان از سلامتی و رزق و روزی و آرامش قلبی خود اطمینان خاطر حاصل خواهد نمود که قابل مقایسه با گذشته نیست. سعادت دنیوی و اخروی که نتیجه این تغییر است در هر حال چه از لحاظ روحی، عقلی، و جسمی باعث شکوفایی عقلی خواهد شد که در برابر ناملايمات ایستادگی خواهد کرد. ائمه نیز پناهگاه خلق در برابر ناملايمات زندگی هستند:

«... وَبِكُمْ يُنْفَسُ الْهَمُّ، وَيَكْشِفُ الضُّرُّ...»

نظامی گوید:

« هر که یقینش به ارادت کشد	خاتم کارش به سعادت کشد
پای به رفتار یقین سر شود	سنگ به پندار یقین زر شود
هر که یقین را به توکل سرشت	بر « کرم الرزق علی الله نبشت »

(نظامی: ۶۳)

نقش تربیتی در تزکیه و پرورش نفس:

مربیان و نو آوران جامعه باید همواره تغییر از وضعیت نابسامان جامعه به سوی وضعیت مطلوب را به همه افراد جامعه یادآوری کنند بنا بر قول اهی این تغییر باید از ناحیه خود افراد صورت پذیرد و جنبه تحمیلی نداشته باشد:

« ذلک بأنّ الله لم یک مغیراً نعمه أنعمها علی قوم حتّی یغیروا ما بأنفسهم و أنّ الله سمیع علیم »

(رعد / ۱۱)

بزرگان دین و ائمه ما خود پرچمدار هدایت و پیشرو در انجام اعمال نیک و تهذیب نفس اند:

«إِنَّ ذُكْرَ الْخَيْرِ كُنْتُمْ أَوْلَهُ وَأَصْلُهُ وَقَرَعَهُ وَمَعْدِنُهُ وَمَأْوَاهُ وَمُنْتَهَاهُ...» (زیارت جامعه : فراز ۱۶)

نقش مدرسه و معلم در ایجاد تغییر :

مدرسه به عنوان خانه دوم کودکان و نوجوانان است؛ چرا که تقریباً یک سوم عمر خود را در این مکان می گذرانند. معلم می تواند بعد از پدر و مادر به عنوان برترین الگوی کودکان و نوجوانان در زندگی اخلاقی و شکل گیری شخصیت افراد باشد. او با توانمندی فراوانی که در وظایف زیر دارد نقش بی بدیلی را در تغییرات روحی و روانی کودکان و نوجوانان ایفا کند:

الف- مسوولیت پذیری علمی ، اجتماعی ، با مشارکت دانش آموزان و دانشجویان در فعالیت هنری تربیتی و آموزشی

ب- تغییر شیوه تدریس و به روز رسانی تفکرات و اندیشه های خود مطابق با مطالبات و خواسته های جامعه امروزین

پ-توجه مطالب و محتوای درسی به تغییر در اندیشه و تفکر و مدیریت تفکراتی که بتواند جامعه را از تشتت آرا و تفرقه و فاصله طبقاتی دور سازد و هم چنین باعث همدلی و انس بین اقشار مختلف جامعه باشد.

ت- امر به معروف و نهی از منکر که صفت ویژه هر مسلمانی است باید در طول تدریس دروس مختلف به کار گرفته شود ؛ چرا که تذکر لسانی و توضیحات شفاهی همراه با آگوی رفتاری خود معلم می تواند تأثیر شگفت انگیزی در روحیه دانش آموزان داشته باشد. انبیا و اولیای الهی هم معلمانی هستند که بشر را از گرداب هلاکت نجات می بخشند و هدایت به سوی رضوان الهی را عهده دار هستند:

«... فاز الفائزون بولايتيكم بكم يسلك الى الرضوان و على من جحد ولايتكم غضب الرحمن.»

زیارت جامعه، فراز ۱۵

ب-مواد درسی:

تغییر و تحول در منابع و مواد درسی خود عامل مهمی در تغییر اندیشه و تفکرات دانش آموزان است.

منابع درسی که متکی به فرهنگ و تفکرات بیگانگان و کشورهای غربی باشد و صرفاً تقلید محض از آنان باشد، در حقیقت دانه پاشیدنی است که کودکان و نوجوانان را شیفته و دلباخته آنان خواهد نمود.

هرچند دریافت علوم، دانش و فناوری های روز و بهره برداری از آن ها منافاتی با یادگیری علوم از دیگران ندارد.

هرچند اسلام خود نمونه هایی برجسته از مفاهیم و اصول اخلاقی را در قالب آیات قرآن و کلام پیامبر (ص) بیان نموده است.

پ- مسجد :

مساجد به عنوان اولین پایگاه های اسلامی موجود در اسلام و اولین پایگاه اسلام که پیامبر (ص) در شهر مدینه ایجاد کرد اولین محل ایجاد اخوت بین مهاجرین و انصار بود. و آن را قدیم ترین جایگاه ایجاد تغییر و تحول در جامعه اسلامی دانست.

در کنار عبادت و انجام فرایض دینی و هدایت افراد مختلف جامعه، برگزاری حلقه های علم و دانش، قرائت قرآن، برگزاری کلاس های احکام و تعلیمات اخلاقی و تربیتی نیز به دلیل تقدس و جایگاه ارزشمند مساجد می توانند بازوان قوی جامعه اسلامی در تأکید بر تحول و تغییر باشند.

در کنار همه این موارد ائمه اطهار و علمای دینی الگوهایی آشکار و در دسترس طالبان راه حقیقت هستند که می توانند با اشاره به دستورات و باید ها و نباید ها اخلاقی همه افراد جامعه را به سرچشمه هدایت صحیح سوق دهند :

«أدع إلى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجدلهم بآتي هي أحسن» (نحل: ۱۲۵)

همانگونه که در زیارت جامعه نیز آمده است:

«كُنْتُمْ شُفَعَائِي فَإِنِّي لَكُمْ مَطِيعٌ مَنْ أَطَاعَكُمْ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ عَصَاكُمْ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَمَنْ أَحَبَّكُمْ فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهَ وَمَنْ أَبْغَضَكُمْ فَقَدْ أَبْغَضَ اللَّهَ» (زیارت جامعه : فراز ۱۶)

نقش وسایل ارتباط جمعی در ایجاد تغییر :

کسانی که در زمینه وسایل ارتباط جمعی کار می کنند، باید بدانند که قلم را همواره باید در زمینه آگاهی روشنفکری و هدایت مردم به کار گیرند تا موجب تغییر در تفکر و اندیشه مردم گردد. به عنوان مثال همان گونه که در خصوص بیکاری، فساد و ناهنجاری های اجتماعی قلم زنی می کنند، شایسته است که در خصوص فرهنگ، دانش اندوزی، اصلاح و تربیت افراد جامعه نیز بنویسند.

خبرنگار باید روح اعتماد به نفس و دفاع از ارزش های انسانی، امر به معروف و نهی از منکر را در جامعه رواج دهد تا بر اساس روش شایسته ای به کمال جویی و ارتقای روحی و اجتماعی کمک نماید:

«قل هذه سبيلي أدعوا إلى الله على بصيرة أنا و من إتبعني» (يوسف / ۱۰۸)

نتیجه گیری :

سنت تغییر الهی که انتقال از مرحله ای به مرحله دیگر است که به هر حال از شر به خیر است صلاح فرد و جامعه را در پی دارد که تغییر از فساد و تباهی به عاقبت به خیری است. گاهی تغییر و تحولات ما را به سوی سراسیمگی سقوط می برد و گاهی به سوی پیشرفت و هدایت جامعه خواهد برد. بدون شک خانواده، مدرسه، مسجد و وسایل ارتباط جمعی نقش انکار ناپذیری در ترویج افکار جامعه خواهند داشت.

صالحان و رستگاران که در پی دست یابی به سعادت دنیا و آخرت هستند، باید تغییر را از درون شروع و به برون خاتمه داد چرا که بدون تغییر و تحول امکان دست یابی به اهداف زمینی و اخروی نیست :

«جسم تو را پاک تر از جان کنی چون که چهل روز به زندان کنی
مرد به زندان شرف آرد به دست یوسف از این روی به زندان نشست
کار دل وو پایه جان یافتن جز به ریاضت نتوان یافتن»

(همان: ۶۶)

منابع و مآخذ:

- ۱- قرآن کریم
- ۲- القشیری، مسلم بن حجاج (۱۳۹۹) صحیح مسلمف ترجمه خالد ایوبی نیا، نشر حسینی اصل، تهران
- ۳- المطوع، حسین - احادیث شرح الزیارة الجامعة
- ۴- امین، محسن، (۱۹۸۳ م) اعیان الشیعه، دارالتعارف، بیروت
- ۵- پاینده، ابوالقاسم (۱۳۵۶) نهج الفصاحه، نشر دنیای دانش، تهران
- ۶- تحریری، محمد باقر (۱۴۰۱) شرح زیارت جامعه کبیره، بوستان کتاب، تهران
- ۷- حسینی، سید مجتبی (۱۳۷۵) شرح زیارت جامعه کبیره، ستاد شب شعر عاشورا، تهران
- ۸- زرکلی، خیرالدین (۱۹۸۴) الاعلام، دارالعلم للملایین، بیروت
- ۹- زمانی، کریم (۱۴۰۲) شرح مثنوی معنوی مولوی، نشر اطلاعات، تهران
- ۱۰- سیوطی، جلال الدین (۱۴۰۴ ق) الدر المنثور، مرعشی نجفی، قم
- ۱۱- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق) بحار الأنوار؛ چاپ دوم، دار احیاء التراث العربی، بیروت
- ۱۲- مدرس، محمد علی، (۱۳۴۶) ریحانة الادب، تبریز
- ۱۳- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱) تفسیر نمونه؛ چاپ دهم، دار الکتب الاسلامیه، تهران
- ۱۴- موسوی، سید یاسین، (۱۴۱۹ ق) سند الزیارة الجامعة دمشق، حوزه أهل البيت (ع)، دمشق
- ۱۵- مولوی، جلال الدین محمد (۱۳۷۵) مثنوی معنوی بر اساس تسخه نیکلسون، به کوشش مهدی آذر یزدی، نشر پژوهش، تهران
- ۱۶- نیشابوری مسلم بن حجاج (۱۴۰۰) صحیح مسلم، ترجمه عصارودی، انتشارات شیخ احمد جام، تهران
- ۱۷- نظامی، الیاس بن یوسف، (۱۴۰۳) شرح مخزن الاسرار، تصحیح وحید دستگردی، قطره، تهران